

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК УДК 82-92:821

Жадько В.О.

До проблеми збереження історичної спадщини та формування законодавчої бази

Визначені головні проблеми збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні та даються рекомендації щодо підвищення ефективності співробітництва держави з недержавними організаціями у цій галузі.

Ключові слова: історична свідомість, культурно-історична спадщина, громадянське суспільство, недержавні організації.

Створення правової держави, так само як і широкого спектра соціальних програм, які вона реалізує, зумовлюється, насамперед, потребами сучасних суспільств. Україна з ідеалу буття нації перетворилася в реальний суб'єкт політичного буття й самоствердження як нації, тобто набула ознак і функцій політичної суб'єктності і держави.

Проте суспільство перебуває у глибокій соціальній дезінтеграції, коли фактично відсутні нові суспільні цінності, ідеали і громадянська свідомість, котрі були б рівноцінні або перевершували б колишні цінності й ідеали. Виникла кардинальна необхідність зміни ставлення до історичного середовища, вжиття необхідних заходів, у тому числі законодавчих, для його збереження і відтворення, щоб припинити подальшу деградацію духовного світу людини.

Значення культурно-історичної спадщини для трансляції історичного досвіду підкреслювалося у дослідженнях історичної свідомості В. Андрущенко, Ю. Афанасьєва, В. Вашкевича, Г. Горак, Л. Губернського, А. Гулиги, В. Єльчанінова, Д. Кравченка, Ю. Левади, Т. Мандебури, М. Михальченка, І. Надольного, Ю. Опалька та ін. Опубліковано відносно небагато робіт, таких авторів як: В. Акуленко, В. Борейко, В. Горбик, Т. Катаргіна, Т. Курило, П. Толочко, Т. Тронько, Ю. Шемшученко,

об'єктом дослідження яких є безпосередньо культурно-історична спадщина, її правові, політичні, соціокультурні аспекти.

Закон України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини», виплеканий усією історією розвитку пам'яткоохоронної практики, взаємодіє з цілою низкою суміжних законів, ґрунтується на конституційних засадах та Основах законодавства України про культуру, прийнятих в перший рік незалежності нашої держави[3;6]. Прийняття цього Закону, а також інших законодавчих актів, що становлять систему правових засад збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища України, дає підстави стверджувати про поступове оформлення концептуальних питань вирішення зазначеної проблеми.

Необхідність формування чіткої законодавчої бази регулювання питань охорони і збереження пам'яток історії і культури обумовлене великими втратами нашої культури не тільки внаслідок воєн, а й в результаті колоніального минулого нашої країни та ідеологізованого господарювання більшовиків.

У порівнянні з попереднім Законом Української РСР про охорону пам'яток історії та культури[4], дефініції Закону незалежної України стали більш глибокими. В останньому значно розширено тлумачення термінів, оскільки їх наявність у чинному законодавстві є дуже важливим моментом. Такий підхід унеможливує подвійне або неправильне тлумачення норм самого Закону та чітко визначає сферу й напрями його праворегуючої спрямованості. Його положення ґрунтуються на надбаннях міжнародного права, демократичних засадах державотворення та світової практики охорони, збереження та примноження культурної спадщини[1;8].

У вітчизняному законодавстві, яке стосується питання охорони пам'яток культури, сформульована тенденція їх чіткого поділу на рухомі та нерухомі, існує різниця у підходах до режимів їх охорони. Необхідно зазначити, що поряд із спеціальним законодавством, яке регулює питання охорони і збереження пам'яток історії і культури, у цій сфері діють також норми іншого законодавства, особливо того, що регулює відносини власності[7;9].

Отже, з прийняттям Конституції України[5], Основ законодавства про культуру[6], Закону «Про охорону культурної спадщини»[3], підписанням і ратифікацією відповідних міжнародних конвенцій, договорів та угод відзначені та впроваджуються відповідні засади збереження, відновлення та використання культурної спадщини. Особливо важливу роль у збереженні надбань минулого, в духовному розвитку нації, у розбудові її державності відіграють історико-культурні заповідники України. Вони є осередками активної науково-дослідницької і просвітницької діяльності виховують високі почуття патріотизму, відповідальності за долю країни. На просвітницько-науковому рівні мовою експонатів та пам'яток історико-культурні заповідники розповідають про історію минулого та сучасні досягнення. Завдяки діяльності працівників заповідників ніколи не переривається зв'язок поколінь, наше відчуття причетності до історії.

Нині в Україні функціонує більше 60 історико-культурних заповідників державної та комунальної власності. За роки незалежності мережа історико-культурних заповідників України значно зросла та розширилася. Було відкрито нові історико-культурні заповідники, зокрема: Державний історико-меморіальний заповідник «Лук'янівське кладовище» (Київ), Державний історико-культурний заповідник у м. Вишгороді (Київська

область), Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році» (с. Нові Петрівці Вишгородського району Київської області), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві (Львівська область), Державний історико-культурний заповідник «Густань» (с. Урич Сколівського району Львівської області), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Дубно (Рівненська область), Державний історико-культурний заповідник у м. Глухові (Сумська область), Державний історико-архітектурний заповідник у м. Збаражі (Тернопільська область), Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця»

Проте ця важлива проблема в практичній площині наражається на значні труднощі, які вимагають їх комплексного і системного вирішення. Залишковий принцип державної політики в сфері культури (щодо фінансування, виховання населення, створення сучасної нормативної бази тощо), відсутність належної уваги законодавця та загальний правовий нігілізм призвели до кризи у питанні охорони культурної спадщини в Україні.

По-перше, дієвість нормативних актів та ефективність діяльності пам'яткоохоронних органів зростає, якщо останні отримують достатнє фінансування та стануть більш незалежними від волі місцевих чиновників різного рангу. Питання, пов'язані зі збереженням, реставрацією, використанням і реконструкцією пам'яток та історичних забудов, мають відкрито вирішуватися на засіданнях науково-методичних рад, які необхідно створювати при пам'яткоохоронних органах, залучивши до співпраці певну кількість фахівців та громадськість. Рішення, прийняті при цьому, повинні бути обов'язковими для виконання, оскільки йдеться про збереження історичної пам'яті народу. Інцидент, що був пов'язаний з вивезенням фресок Бруно Шульца, а також забудовою в охоронній зоні Софії Київської, є ще одним підтвердженням актуальності цієї проблеми.

По-друге, в Україні відсутня система цільової підготовки кадрів для комплектації пам'яткоохоронних органів чи специфічних дорадчих структур, її створення є нагальною потребою, яка зумовлена тим, що нинішнє навчання та виховання, наприклад, архітекторів (а саме вони часто-густо виступають виконавцями планів перетворення історичних будівель) ведеться з постійним натиском на «амбіційні», реконструктивні методи. Тому консерваційний чи реставраційний підходи до цінного історичного середовища ними часто не використовуються. Кадрові музейні працівники слабо обізнані із специфікою збереження архітектурної спадщини, її примноження, попри правильний погляд на пам'ятки. Особливо, коли йдеться про такі пам'ятки, які повинні бути в постійному користуванні стороннього власника[2].

Отже, нагальною є необхідність створення дієвої системи спеціальної освіти на трьох рівнях. Перший – для всіх архітекторів та мистецтвознавців, що працюють у пам'яткоохоронних органах, мали б існувати курси підвищення кваліфікації з відповідного законодавства, вивчення світового досвіду, нових методик досліджень, реставрації, збереження та наукових критеріїв оцінки пам'яток. Другий – підвищував би рівень освіченості в сфері культури, зокрема, чиновників з держапарату історичних міст, а особливо тих із них, які є розпорядниками коштів і від яких залежить фінансування робіт по збереженню, наприклад, нашого міста. Третій – давав би знання про правила експлуатації історичної забудови

безпосереднім користувачам пам'яток: від службовців ЖЕКів до орендарів і власників.

По-третє, вважаємо, що в складних економічних та політичних умовах вагомого значення набуває системна пропаганда вітчизняних пам'яток, інформація про стан їх збереження. Доцільно видати великим накладом каталог історичних пам'яток, який слід також тиражувати електронним способом. Це сприяло б їх популяризації як серед нашого населення, так і серед іноземних туристів. Проте остання інвентаризація проводилася в середині 80-х років, а проблема втрати культурної спадщини допоки не знаходить відповідного відгуку в широкого загалу українських громадян.

Слід активніше залучати до охорони і збереження пам'яток історії та культури громадські організації, які б проводили постійний та незалежний від органів влади моніторинг пам'яток, фіксували стан та динаміку їх змін, інформували б широкий загал про небезпеку, яка виникла для тих чи інших пам'яток історії та культури. Активне втручання громадських організацій у ці питання є більш дієвими для ліквідації аварійного чи загрозливого стану пам'яток в цілому або її деталей.

По-четверте, сформувалась потреба в удосконаленні законодавства стосовно боротьби із проявами «чорної археології». Успіх сенсаційних знахідок «чорних археологів» у порівнянні з досягненнями наукових експедицій передусім пов'язаний не тільки з методикою розкопок, різним класом обладнання, фінансуванням, а й особистою зацікавленістю в кінцевих результатах праці. Наші археологи не отримують жодної винагороди навіть за знахідки золотих шедеврів старовини. Проте дохід «чорних археологів» завжди залежав від результатів розкопок, кількості й якості знайдених унікальних речей. Активізація «чорної археології» створює цілу низку проблем в охороні пам'яток культури в Україні. Відповідно, для вирішення цієї проблеми, серед іншого, пропонується опрацювати заходи щодо можливості викупу знайдених «чорними археологами» цінностей, а на першому етапі – виявлення та надійна охорона місць можливих розкопок. Ці заходи повинні бути пов'язані із матеріальним стимулюванням, можливо й за допомогою міжнародних фондів та організацій. Також цю проблему слід якомога ширше висвітлювати, у тому числі й з міжнародних трибун, оскільки йдеться про втрату цінних пам'яток культурної спадщини, багато з яких мають велике значення не лише для історії України, а й для всієї світової історії. Проте питання про самовільні пограбування розкопок археологічних пам'яток не знайшли свого відображення у Законі «Про охорону культурної спадщини». Кримінальна відповідальність, яка передбачена в Кримінальному кодексі України, не є перешкодою для «чорних археологів» і для боротьби з цим явищем необхідна консолідація всіх зацікавлених сторін: Академії наук, Міністерства культури, місцевих органів влади, а також правоохоронних органів. Доцільно було б, як вже зазначалось, встановити 50% винагороду для скарбощукачів, як це існує в усьому світі, та посилити кримінальну відповідальність за розкрадання культурної спадщини України.

Необхідною є потреба у створенні спеціалізованих відділів (відділень, груп) археологічної міліції в місцях найбільшого зосередження історичних пам'яток, які потерпають від грабунків (АР Крим, південь України).

Затвердження на правовій основі положень про археологічний туризм дало б можливість збільшити фінансову допомогу в спорядженні експе-

дицій. У світі багато ентузіастів, які готові платити гроші, щоб поїхати на розкопки якогось городища, пошуки скарбів, тощо.

По-п'яте, для реального зрушення справи збереження пам'яток історії та культури потрібно не лише утворення єдиної продуманої структури державних і громадських організацій, значного збільшення коштів, а й розроблення науково обгрунтованої програми. На основі аналізу міжнародного досвіду охорони пам'яток та вже напрацьованих в Україні документів визріла потреба у чіткому формулюванні концепції визначення об'єктів культурної спадщини, основний зміст якої полягав би у визначенні їх здатності відбивати етапи історичного та культурного розвитку України, процесу її становлення як незалежної держави. Цей головний принцип необхідно поєднувати з історичним, хронологічним і мистецьким підходом до оцінки об'єкта.

Довготермінова державна програма збереження пам'яток історії та культури має включати перелік основних пам'яток, їх стан, черговість ресторації, розмір коштів, потрібних на реставрацію, джерела фінансування.

По-шосте, нагального вирішення потребує проблема на міжнародному рівні, а саме повернення в Україну вивезених культурних цінностей у різні часи та різними державами. Світова юридична практика має певні напрацювання щодо зазначених питань. Проте постає проблема фінансування цієї діяльності. Так, не всі культурні цінності, що опинились за кордоном, були незаконно туди вивезені, а перемістились з огляду на різні історичні події. Щодо цінностей, які становлять особливу значимість для формування, зміцнення та розвитку самосвідомості українського народу (Гетьманські клейноди; штандарт Богдана Хмельницького та ін.), повинні опрацьовуватись способи для їх повернення в Україну різними шляхами (обміни, викупу чи дарування).

По-сьоме, ускладнює ситуацію відсутність електронної паспортизації об'єктів історичної спадщини. Саме тому органи виконавчої влади не володіють повною інформацією про наявність пам'яток та їхній стан. Знову ж таки через брак коштів на виготовлення документів та відсутність кваліфікованих експертів не зроблено грошової оцінки пам'яток. Та й у цілому облік заповідниками об'єктів історичної спадщини нормами законодавчих актів не регламентований. А неврегульованість питання передачі заповідникам у постійне користування земель призводить до пошкодження та руйнування згаданих об'єктів.

Зазначені проблеми не вичерпують існуючих загроз національній історичній спадщині. Але успішне їх вирішення, створило б підґрунтя для запобігання іншим. З цією метою потрібно терміново реалізувати наступні заходи.

1. Оголошити мораторій на 3-5 років (у разі необхідності він може бути пролонгований) на зведення за бюджетні кошти нових пам'ятників, чи відновлення вже неіснуючих. Вивільнені таким чином кошти спрямувати на збереження пам'яток, що перебувають у критичному стані (перелік затвердити після публічного обговорення).

2. Розглянути доцільність та можливість створення Національного комітету охорони історичної спадщини як окремого органу державного управління у складі Уряду з відповідними повноваженнями.

3. Створити спільну постійно діючу комісію з представників культури і мистецтва (а на регіональному рівні – товариств краєзнавців)

Міністерства будівництва, архітектури та житлового комунального господарства і МВС для моніторингу законності відведення землі під забудову поблизу пам'яток історії та архітектури.

4. Планувати збільшення видатків на збереження культурно-історичної спадщини та передбачити механізм його зростання у подальшому пропорційно зростанню доходної частини бюджету. Орієнтирами є європейські стандарти, за якими бюджетні видатки на культуру в цілому становлять до 2 % на загальнодержавному рівні, та 3-4 % бюджету місцевого рівня.

5. Прискорити роботу по узгодженню законів та спеціальних нормативно-правових актів з питань охорони культурно-історичної спадщини із нормативно-правовими актами, що регулюють відносини власності, а також щодо узгодження внутрішнього законодавства України у цій галузі з підписаними і ратифікованими нею відповідними міжнародними конвенціями, договорами та угодами.

6. Розробити та впровадити систему податкових пільг для благодійництва та меценатства, стимулювання туристичного бізнесу; на основі вивчення зарубіжного досвіду розробити положення про передання в довгострокову оренду затратних історичних пам'ятників (зокрема, замків).

7. Активізувати роботу з реституції в Україну культурних цінностей, зокрема, укладання відповідних двосторонніх угод з іншими державами та внесення українських пам'яток у Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

9. Для боротьби проти «чорної археології» створити спеціальні підрозділи МВС та митної служби України з відповідною фаховою підготовкою; забезпечити охорону історичних пам'яток першочергового значення; залучати до цієї справи науковців, органи місцевого самоврядування, добровільні народні дружини, формування козацтва, краєзнавців, громадські організації та ЗМІ.

Наведені пропозиції та рекомендації, на наш погляд, повинні знайти своє втілення у відповідних нормативних актах України та в практичній діяльності державних органів.

Вдосконалення національного законодавства, приведення його у відповідність міжнародним стандартам, а також надання нових імпульсів реституційному процесу в світі значною мірою залежить від наукових досліджень, що дасть можливість відродити історичну пам'ять українського народу як основу духовності соціуму.

Список використаних джерел

1. Акуленко В., Федорук О. Україна – ФРН. Реституція – шлях до порозуміння // Віче. – 1999. – № 3.
2. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К., 2002.
3. Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-ІН «Про охорону культурної спадщини» // ВВР України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
4. Закон УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». – К., 1980.
5. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1999 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
6. Основи законодавства України про культуру // ВВР України. – 1992. – № 4. – Ст. 23.

7. Кримінальний кодекс України. Офіц. видання. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.
8. Конвенции и рекомендации ЮНЕСКО по вопросам охраны культурного наследия. Сборник. – М, 1990.
9. Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України. – Л.: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – 156 с.

Жацько В.А. К проблеме сохранения исторического наследия и формирования законодательной базы

Определены главные проблемы сохранения культурно-исторического наследия в современной Украине и даны рекомендации по повышению эффективности сотрудничества государства с негосударственными организациями в этой отрасли.

Ключевые слова: историческое сознание, культурно-историческое наследие, гражданское общество, негосударственные организации.

Zhad'ko, V.O. To a problem of conservation historical heritage and formed the legislative base

The article determinates dominating problems of conservation cultural and historical heritage in the contemporary Ukraine and gives recommendations for growth of the efficacy cooperation of the state with nongovernmental organizations in this branch.

Key words: historical consciousness, cultural and historical heritage, civil society, nongovernmental organizations.

Звичаєве право як історична передумова розвитку демократії у козацькій державі (друга половина XVII – початок XVIII ст.)

Проаналізовано роль звичаєвого права у козацькій державі та його вплив на розвиток демократичних тенденцій.

Ключові слова: звичаєве право, козацька держава, розвиток, демократичні тенденції.

Демократичні інститути політичної влади, які стали передумовою організації державного устрою майбутньої Української державності, сформувалися і пройшли своє випробування в організації козацького самоврядування, яке склалося на Запоріжжі у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Характерно, що ця своєрідна і самобутня за структурою система органів військово-адміністративної влади була спроможна виконувати складні функції внутрішньої та зовнішньої політики, до того ж у важкий історичний період розвитку України.

Важливе значення у належному функціонуванні цієї системи як єдиного організму мало звичаєве право. Звичаї виникали й формувалися у ході еволюції господарчо-побутових відносин людей і спиралися на загальноприйняті сталі норми поведінки, вироблені за різноманітних, повторюваних із плином часу обставин. Показовими у цьому відношенні були неписані «права і звичаї» Війська Запорозького, офіційно не санкціоновані державною владою, однак фактично саме вони регулювали усе внутрішнє життя січовиків. Сукупність таких правил, обов'язкових до виконання нарівні із законом, і становила собою звичаєве право. Його повнота і насиченість перебувала у прямому взаємозв'язку із паралельно діючим законодавством у країні, яке об'єктивно не встигало або не могло із різних причин на той час охопити ту чи іншу галузь суспільного співжиття. Тому поширення законодавства певним чином звужувало на місцях функції та дієвість звичаїв. Коли останні не суперечили інтересам суспільної верхівки, їм зазвичай надавалася сила закону.

Зазначимо, що питання ролі, яку відігравало звичаєве право в історії козацької держави, вже попадало у поле зору дослідників періоду, що вивчається. Зокрема, його торкалися у своїх роботах такі вітчизняні науковці, як А. Сокольниковський[1], Д. Яворницький[2], П. Дядиченко[3], В. Месяц[4], А. Пашук[5], А. Ткач[6] та інші. У той же час жодна із вказаних робіт не мала предметом історичного дослідження звичаєве право та з'ясування його значення у становленні козацького самоврядування і розвитку демократії козацької держави. Тому авторка даної статті поставила собі за мету об'єктивно та адекватно висвітлити роль такого історично